

СОН У РУКУ

І сниться Чіпці — немов сон, і ввижається — наче бувальщина. Сниться йому й ввижається недавня гульня. Увесь шинок залитий світлом — сяє, аж горить; музика тне, рубає; підбори землю рвуть; крики, співи... стоголосе ляцання... безпуття скажене... А збоку насуває темна ніч, немов чорна хмара. А в тій хмарі, у тій непроглядній темряві, ледве видно, чорніють панські комори, двір... Три тіні зігнулися під якоюсь вагою — щось несуть на плечах... тікають... зникли у голому садку... Ось блиснула іскорка — і видно... два чоловіки качаються серед двору, борюкаються... Той, що зверху, лютий, як звір, шибкий, як вітер... Придивляється Чіпка... «Це ж я... я!.. — скрикує, — а підо мною сторож... то панський сторож... блідий, як смерть; тяжко дише; болізно сова руками й ногами... чутно — кров булькоче у його печінках, біжить чорною річкою з горла, носа... Ось розкриває очі... загоріли вони на хвилину іскоркою життя... То ними світить докора? чи посилає прокльони?.. Ні, то душа прощається з тілом: смерть уже застилає очі полудою... А ніч усе росте-ширшає і поганяє веселе грище з-перед очей...» Чіпка затіпався, кинувся... «О-ох!» — застогнав з протягом, перевернувся на другий бік та й знову заснув.

І знову йому верзеться й ввижається... Ніч темна, глупа — німа та глуха. Він стоїть, а кругом його розляглося сонне грище: п'яні чоловіки, жінки... все те мертвим сном спить, порозкидане, як колодяччя... Ось — угорі зайнялася над ним зірка: як свічка, палає вона на небі й освічує п'яне зборище на землі... Чіпка глянув на правий бік... Захиталася темнота, затрусилася... і з неї висунулось дві тіні — страшні, бліді, з переламаними кістками, котрі так і виглядали із тіла... Ледве шкандибають вони, вивертаючи ноги то на той, то на другий бік; хитають на його головами — вказують руками на сонне грище... Чіпці здалося, що то дід Улас з матір'ю... Він затремтів увесь, засовався — і одвернувся...

Трохи згодом, з лівого боку, теж захиталася темнота — із неї виплило дві тіні. Одна — товста, пузата, червонопика, друга, з-за товстої — тонка, худа, перегнута утрое, з пером за ухом... Наблизилися оті дві тіні, глянули на сонне грище, глянули Чіпці прямо в вічі — та й заридали... «Так ось де полягло наше добро, наші гроші!» І захопивши одного п'яницю сонного, вони здерли з його одежину та й уп'ялися у горло зубами... Чутно стало, як булькотала кров: то вони ссали її з живого тіла... Очі їх наливалися нею, горіли, світили, як у котів... Чіпка здригнув — і одвернувся...

Гляне угору — аж там, крізь ясний світ, захиталася нова тінь. Чиста та ясна, як літній погожий ранок, з веселим та любим поглядом у темних очах... «Що це?.. Моя Галочко! моя голубонько сивесенька! іди до мене!..» — молить Чіпка і здіймає догори руки. Тінь затремтіла; ясне лице потемніло; на очах заблищали сльози... «Що то ти наробив?! — учувся йому зляканий голос. — Глянь у праву руч!» Чіпка глянув — і сахнувся. Чоловік качався по двору й не по-людській стогнав... «Що то ти наробив?! — знову докоряв голос зверху. — Глянь у ліву руч!» Чіпка нехотя повернув очі... Дві чорні тіні ссали кров з сонних людей, ламали їм кістки, викручували руки, ноги, обсмоктували кров... «Глянь униз!..» — гуконув голос. Чіпка зирнув... Коло його розвернулося сонне царство люду: бліді обличчя позадиралися вгору, очі — повиводило з лоба, з рота — вилітала легенька

смужка синього димку... Вони горіли тихо-тихо, як вугіль тліє... «Це все ти наробив!.. це все твої вчинки!.. — гукав голос... — За віщо ж ти чоловіка убив? За що діток, жінку осиротив?.. Чим винуватий сторож, коли його господар посилає стерегти добро, ловити злодія?.. Що то ти поробив з тими п'явками людськими?.. Що?? З ситих, повних, що, обпившись крові, тихо доживали віку, ти поробив знову голодних: ти видавив з них кров, котру вони за свій довгий вік насалили... А от, бач: щоб знову такими стати, як були, вони поробилися в сто крат хижішими, прожерливішими... На голодного й холодного, на п'яного й тверезого, на сонного й не сонного, на сироту, на старця вони кидаються, як голодні собаки на шматок хліба... Бач, як вони смокчуть кров з жил людських?.. Бачиш?.. А то — що?.. Людей опоїв, горілкою попалив... Каторжний! розбишака!..» Чіпка знемігся, склонив коліна, зложив руки, припав ниць на землю... А голос, як буря, носився кругом його і страшенно викрикував, вигукував: «Що ти наробив, лютий, каторжний?!» Чіпка припадав ниць, мов хотів сховатися... А голос той проривався у кожную кісточку, у кожную жилочку, морозив їх жахом, пік огнем туги... Чіпка не витримав. Як скажений звір, що боїться води, труситься й лютує, забачивши її, забувши все на світі, несамовито кидається на зустрічного й поперечного — так Чіпка кинувся, скочив угору... «Згинь, проклятуша, від мене! хай тебе огонь пожре, вихор рознесе-розвіє!.. Що ти мені таке?.. Жінка?.. сестра?? мати?? Я тебе всього двічі чи тричі бачив на полі, де ти стрибала, як коза... Чого ж ти сюди лізеш?.. чого ти мішаєшся?.. Ти мені вибиваєш очі тим, що мені самому не дає спокою, що моє серце одвертає від доброго, а підіймає руку на лихе?.. від чого я сам тікаю — та ніяк не втечу; ховаюся — та не захищаюся, та все глибше та глибше топлю свою голову у п'яній горілці... Геть собі!.. згинь!..» Від його гучного голосу тінь затремтіла, подалася вгору, вище, вище... Небо загоготало, заблищало, шкварнуло... Огняна стріла вдарила коло його; кругом усе затріщало і запалало огнем... Горить, тріщить, ломиться, падає, кричить, лементує, молить... усі голоси зливаються в один голос — у голос невиразної тяжкої туги; скрізь чутно плач, лемент... І все те жере огонь — то своїм широким, лютим полум'ям, то своїми гострими язиками — лиже... Лизне — і тільки чорна вуглина після його зачорніє; лизне ще — вуглина побіліє, розпадається на попіл... І піднімає його угору широка огняна хвиля і, залопотавши, несе високо-високо... Огонь розходився, розігрався... Уже він кругом охопив Чіпку, уже досягав своїми довгими язиками до його тіла, цілував його вид... Гляне Чіпка... То ж не вогонь, то людська кров хвилями хвилює... «О-о-й!» — скрикнув він і несамовито кинувся.

Стояв уже вечір надворі. Сонце закотилося за гору червоно-червоно, немов обпилося тії крові, що була пролита за день. Село, наморене то бійкою, то дивовижею, втихомирилось: нігде ні крику, ні гуку. Високі стовпи диму вилітали з верхів у небо високо-високо, наче несли туди людські сльози, прокльони, молитви... У печах палало полум'я — варилася вечеря; людські тіні снували повз його — і на хвилину-другу закривали його собою, немов якою запоною. Мороз дужчав; зорі грали; захід сонця жеврив кров'яно-красною зорею...

Скочив Чіпка — і почув, що по всіх його жилах, у кожній кісточці, як блискавиці, забігали огняні спички; злившись у голові докупи, вони рвали її огнем... Тіло в його горіло; у думках сон мішався з бувальщиною;

серце боліло, замирало, кипіло невимовним злом... Він вийшов надвір — хоч провітритись. Свіжий вітрець пахнув йому в гаряче лице, закрутив у носі, аж покотилися з очей сльози... Глянувши на західне зарево, він зразу заплющив очі; воно їх різало болізно, непривітно... А на другім краї неба, насупроти, червоніло друге зарево: то сходило повновиде козацьке сонце.

Чіпка вийшов посеред двору і почав обдивлятися. Кругом пусто й глухо! Став він ходити від хати до току, від току до хати. На душі важко — так важко, як ще ніколи не було... Болі з тіла доходили до серця, доймали його; голова горіла; думки мутилися, ображали його неправдивою карою, лякали людським сміхом... Він радніший би був просити, в ногах лазити, сльозами молити, аби тільки забути те, що було! А воно стояло, як страховище. перед його очима; як те марево, мінилося у його думках. То учувався йому глухий, здавлений сміх, то, мов ненароком, гострі, як спички, жарти в розмові, то повсякчасне пряме вибивання на очі... Він знемагав від муки. «Краще б я не родився, або мене забито, ніж отаке терпіти!..

Душа бажала поділитися з ким-небудь своїм лихом; серце — вилити накопії сльози. Так же кругом — ні духа! Ламаючи руки, жалібним поглядом подивився Чіпка на західне зарево та й посунувся смутний у хату... І жалко й страшно було дивитися на його сумну постать, що так виразно чорніла між двома заревами світу — місячним і західним. Наче виходець з того світу, мов грішна душа, бита своїми тяжкими переступами, зібралася каятись перед богом — та не змогла: замість молитви уста шептали гіркі прокльони, перечитуючи свої

гріхи...

Посеред хати, освіченої місячним світлом, що через вікна вривався в хату, слався широкими смугами по долівці і ховався аж під полом, стояв Чіпка навколішки і молився... прокльонами. Сльози блищали у його очах;

він клав щиро поклони...

А товариство його — Пацюк, Лушня та Матня, — як побачило, що за баталія піднімається у Пісках, та мерщій ноги на плечі, та поза хатами, та поза огородами, аж у Крутий Яр, та й засіли в шинку у свого давнього знакового жида Оврама... Прокружали цілісінський день на останні гроші, розказуючи усякому, хто заходив в шинок, яке світопреставленіє скоїлось в Пісках... Уже й смеркло.

— А що, братця, чи не навідатись нам у Піски: що там діється? — каже Лушня до товаришів. — Чи не запопали, бува, нашого Чіпки, бо щось він там дуже юртувався?.. Тут уже тікати мерщій, коли лихо; а він — кличе рятувати!..

— Іди ти, коли хоч, — одказують йому Пацюк та Матня: — ми тут зостанемось...

— Ні, ходім разом, — підмовляє Лушня: — провідаємо справді Чіпку... Хоч він чудний собі, а все-таки — нігде правди діти — хороша душа й товариш щирий... уже нізащо тебе не видасть!..

— Я не піду, хоч мене ріжете, — каже Матня. — Щоб справді ще москаль спіймав та дав чосу...

— Та й я зостануся з Якимом, — туди ж і Пацюк. Лушня почухався. Він знав, що тепер справді у Піски йти небезпечно; одначе совість його мучила, що так товариша

кинули...

— А що ж його казати? — веде він річ далі, — Коля запитає Чіпка: де були?..

— Що ж йому казати? — одказує Матня. — Нічого не казати!.. Що він за спрос?

— Збреши що-небудь, бо справді не гаразд... — рає Пацюк. — І чому ми його не взяли з собою?.. А тепер, може, вже й у Пісках немає, москаль узяв...

Пацюкові жалощі усіх уразили; усі мовчали, ніхто нічого...

— Ну, сидіть же ви тут, братця, — трохи згодом сказав Лушня, — а я піду довідаюсь...

Пішов. Вихопився на гору, глянув на широке роздоялля — і побачив Піски, як в тумані, залиті місячним світлом... Між темною тінню голих верб біліла боками церковка і позирала навкруги своїм блискучим оком — чолотою банею з хрестом; а недалеко від церкви, як висока гора, чорнів панський палац і, здавалося, сердито поглядав на все село... Село ще не скрізь спало. Де-де блищало по хатах світло, хоч і тихо було: людського гомону не чути, доносилося тільки глухе валування собак. Надворі тихо, холодно; мороз скаженів і давив так, аж зорі плясали; під ногами рипів сніг... Щоб не змерзнути, Лушня пішов швидше. Незабаром опинився коло Чіпчиної хати.

Як та пустка, стояла вона сама собі на край села, облупана, чорна... Тільки неповибивані шибки горіли проти місяця; здалека здавалося, що в хаті світилося. Лушня підійшов ближче. І темно, й тихо!.. Йдучи повз вікно, що виходило прямо на поле, він заглянув, що там діється?

На полу не видно нікого... Уже він хотів повернути поза хатою до дверей, коли це (уздрілось йому) — немов що мелькнуло... Він знову прихилився до шибки, дивився у хату. У противні вікна місяць аж бив своїм світлом, лягав довгими смугами через усю хату й ховався аж під полом... Посеред хати, увесь залитий світлом, стояв навколішки Чіпка — молився... Його ясна тінь раз по раз то згиналася, то випрямлялася; на очах блищали сльози...

— Чіпко! — гукнув Лушня під вікном. Чіпка скочив і боязко заховався за піч. Лушня зареготав на все горло. Регіт його здорової грудини посеред нічної тиші, як грім, гототав навкруги, перекочувався, бряжчав у шибки, розлягався по хаті... Чіпці стало соромно, хоч крізь землю... його піймали на сльозах, він плакав, яка мала дитина! А Лушня регоче та й регоче під вікнами — аж шибки двигтять...

— Чіпко! Чіпко! що то ти одмовляєш сльозами? — регочучись, знову Лушня.

Чіпка пізнав голос. Сміх над його молитвами, над його сльозами, товариська зрада, докора — разом кинулись йому в голову, схопили за серце...

— Уб'ю!.. — аж сичав він — та, вхопивши макогін, босоніж з хати...

На щастя, Лушня почув тихий скрип босої ноги, глянув — і одскочив убік... А Чіпка обіруч попер макогоном прямо.

— Уб'ю!.. — гукає він щосили та знову біжить за макогоном.

Лушня — далі... Поки дістав Чіпка макогона, Лушня опинився геть далеко...

— Вон, ... щоб ваш дух не смердів

коло мого двору! — кричить Чіпка на все горло. — Уб'ю, тільки побачу хоч здалека...

— Чи ти, бува, не здурів? чи не збожеволів. Чіпко?.. За віщо ти нас лагодишся убивати?.. — зупинившись так, може, за гони, гукає Лушня.

— Я через вас сорому набрався... мене через вас нівечено... Вон!.. Товариша б'ють, а ви по шинках гуляєте та ще й смієтесь?.. Це вже не первина... Тоді у пана... самі завели, самі й покинули... А тепер тут!.. Є ви товариші, друзяки?.. Собаки, а не товариші!.. Вон!! — та, кинувши макогона об землю, пішов назад у хату й засунув за собою двері.

Лушня постояв-постояв та знову підійшов під вікно.

— Чіпка!.. Чіпка!

Чіпка лежить на полу, мовчить.

— Оже не сердься!.. Ось вислухай попереду... Хіба б же ми тобі, ти думаєш, не помогли? Та ми б радніші... Ми ото, як побачили тебе, та разом і кинулись по вулицях скликати людей... Я побіг до Сидора в кузню молотка взяти... Коли оглянувся — аж Петро з Якимом кричать... Дивлюся — аж їм уже руки скручують десятники... і старшина коло них... Я мерщій на поміч, хотів оборонити, а вони й мене зв'язали... Подумай: що нам було робити?.. Ми й почали вибріхуватись, що буцім тікали з ляку... А старшина нас — у чорну... Оце тільки недавнечко випустив. Петро ж та Яким пішли у Крутий Яр, а я оце зайшов за тобою... А ти нас убивати збираєшся! — додавши жалю у голос, закінчив Лушня.

— Я вже чув таку пісню... Я вас добре знаю! — мотнувши головою, одказав Чіпка, спустивши трохи гніву.

— Так що ж, ти не віриш?.. Нехай я, де стою, там і провалюся! Хай мене свята земля прийме, коли не пргвда!.. — присягався Лушня.

Чіпка мовчав, не озивався; серце у його одходило. Він думав: чи Лушня каже правду, чи бреше?..

Лушня брехав і боявся не пробрехатись. Він чув, що Чіпка натякнув, що його бито: щоб уже зовсім розжалобити товариша, він давай напирати на це.

— Чи вже б ми не радніші тебе вирятувати?.. Хіба нам не казано, як тебе нівечили?.. Та в нас серце кров'ю обливалося... Так що ж ти будеш робити, коли взаперті?..

— Чом же ви не рознесли чорної к бісовій матері?.. — уже без серця вступає Чіпка в розмову.

— Еге... Розвали її! Коли на нас трьох постановлено сторожу аж з десяти чоловіка; та все один другого не видасть: здорові, як бугаї, а високі, як верстви.

— Де ж Петро та Яким? — забуваючи, пита Чіпка, — у чорній zostалися?

— Та кажу ж — пішли у Крутий Яр погуляти, бо тут страшно... А мене оце за тобою послали...

— Я не піду! — одрубав Чіпка.

— Та й я, мабуть, такий, що хай собі гуляють самі, — скорчив лазаря Лушня.

Чіпка нічого не одказав. Обидва помовчали, Лушня обіззався перший:

— Пусти, будь ласка, у хату, хоч погріюся, бо так змерз у тій гаспедській чорній, що трохи душі не витрясло, аж печінки підкидаються... — і почав цокотати зубами та здригувати, буцім справді змерз.

Чіпка повірив Лушні. Стало йому жаль товариша. Він скочив з полу, швиденько одсунув двері. Лушня увійшов у хату; вніс за собою макогін, що покинув Чіпка надворі.

— Та й у тебе в хаті — хоч вовків гони!.. — привітався Лушня. — Чи немає хоч чарки

горілки погрітися?

— Чортма! Лізь на піч, коли хоч...

Лушня побрався на піч та, не роздягаючися, ліг мовчки. Чіпка собі ліг на полу.

Лушня лежав та радів, що так діло обійшлося. Турбувався тільки про одно: коли б перше Чіпки побачитись з Петром та Якимом та наструнчити їх, щоб уже в один голос співали... Він справді став побоюватись Чіпки... «Коли б ще самому в брехунах не остатись, а то...» — думав він мовчки.

Чіпка собі мовчав, хоч теж не спав. Перед його очима куйовдилась денна завірюха, крутилась, вихорилась... Серед ночі, при місяці, при тяжким болі тіла, усі денні пригоди вставали перед ним, як те страховище; крутили його, кидали то на один бік, то на другий; не давали болю затихнути, думці забутись... Він лежав, як у вогні... Душа мліла й боліла — помстою; серце гукало — оддячити; розум пашів — злом...

— Тимофію!

— Чого?

— Ти не спиш?

— Ні, не сплю.

Чіпка замовк.

— Не знаю... чи казати, чи мовчати?... — несміливо знову озвався, перегода трохи. : — Про що? кажи!

— Удень сьогодні я спав... мені приснилося...

Чіпка вимовляв кожне слово з протягом, мов нехотя, з переривами: язик казав одно, а думка уперед бігла — за другим.

— Ну?... що ж тобі снилося?..

— Я плакав... Я молився богові... не помага!

— Та що ж там таке? кажи! — пристає Лушня.

— Я довго думав... — тяг Чіпка слово за словом.

— Що ж ти думав?

— Ти бачив сьогодні людську неправду? — якомсь, мов натужившись, викрикнув Чіпка. — Бачив?..

— Хоч не бачив, то чув, розказували, — одмовляє Лушня.

Та Чіпка уже не слухав тієї одмови: слова його полилися, як бистра вода, прорвавши греблю...

— Ой!.. дорогою ціною заплатять вони за неї! За ті сльози, за ту кров, що сьогодні безневинно пролито... будуть вони довіку мучитися, до суду мордуватися!..

— Кому ж вони заплатять? — перебиває Лушня.

— Мені!.. мені заплатять! — гукає Чіпка, підводячись на руки. — Я їм покажу, що мене страшно займати!.. Поки вони мене не зачіпали, я був до них, як усі люди... А зробили таке зі мною... стережіться ж тепер!.. начувайтесь!..

— Що ж ти зробиш? їх скільки, а ти — один.

— Я — один? Хіба мало таких, як я, як ти, та Петро, та Яким, без хати-оселі, без притулку-пристановища?.. Хіба трохи тиняється по світу, де б свою голову прихилити, де б себе приткнути?! Ще ж це тепер... А як зовсім розв'яжуться з панами... трохи нас буде??

Що ж ми?.. Хіба ми не люди, щоб нам погибати попідтинню голодною смертю? Хіба б і ми не лежали на перинах так само, як вони, коли б у нас такі достатки?.. І ми б були такими, або ще й кращими!.. Та лихо наше, що вони усе прибрали до своїх рук, запрягли нас у плуг: «ори, мов, дурний хлопе! роби на мене! А я лежатиму та їстиму те, що ти наробиш!..» А коли оце той орач, що день у день не вилазить з тяжкої праці, замовив тільки одно слово, що йому треба їсти, треба й жити, що — дай же мені плату хоч за оці останні два роки, що робив на тебе... так вони, бач, якої заспівали?.. «Бунтовщики!.. розбишаки!..» За ними й сила... Навели на нас москалів, били нас, нівечили, знущалися перед усім світом... Так оце правда? Це вона?? Ні, Тимофію! Коли так... Не даєш ласкою — оддаси силою! Насилаєш на нас усяку наволоч, позориш нас серед білого дня за те, що ми просимо сльозами, звиваєш розбишаками... Коли ж так... темна ніч покаже — де моє, де твоє!

Лушня слухав, дух притаївши, боявся поворухнутися, здихнути... зовсім оторопів. Він зроду не чув, щоб хто казав про се, та ще таким зичним голосом, з таким страшним завзяттям. А Чіпка не вгавав; він зупинявся тільки перевести дух.

— Чи так, Тимофію?

— Так, Чіпко, — ледве вимовив Лушня.

— Од сьогодні — шабаш пити! годі гуляти!.. Станьмо й ми такими, як люди... Знайдемо роботу, — рук не позичати... А проте — свого не забуваймо! І вони так роблять... Коли вони вміють під нас під'їздити, навчимося ж і ми під них! Хай знають нехристи, де правда! Коли є вона, — то для всіх хай буде рівна; коли нема, — то всім нема!

— Добре, Чіпко! Їй-богу, добре! — обізвався Лушня, так йому подобалась така рівна правда. — Я перший, брате, радий хоч і сю ніч затесатись до пана та розказати йому, де правда...

— Та не пан один, Тимофію, — не він один!.. Усі налягли на нашу шию... усім бажається поїздити на їй!.. Пан, як пан: він тільки своє діло знає — панське!.. Коли б до нас старші над паном правдивіші були... і пан би був не той! Вони б довідались, чого люди страждуть, від кого й від чого вони терплять; вони б прямо сказали панові: ні, то буде неправда, коли так зробимо!.. Та же ні! Пан — свій брат... Пан, бач, і примаже, й замаже, бо у пана є, бо він наздирав з людей... А людям де взяти?.. Та й то ще не всі, Тимофію! І пан, і старші — одна біда... Он, попи наші! Вони перед богом за нас, вони бачать кривду... та й ті ні слова!.. А кому ж, як не їм, першим замовити його?.. Жид — і той... і той на нас!.. обдурює нас, обпоює, вимотує з нас останнє збіжжя, яке ще зосталося за душею... Сам підведе, сам і видасть... Усі на нас, Тимофію, усі!.. І свій брат багатир на нас... І п'яниці ми, і злодії, й волоцюги... Як ще ми живемо на світі, Тимофію?.. Як нас не подушать усі оті праведники?.. Здається, само небо, якби упало на наші плечі, не було б таке тяжке, як та неправда та наруга, котру ми терпимо від кожного!.. Не будьмо ж дурні, коли так!.. Оце нас четверо. Годі, кажу, пити-гуляти! Що з того, що ми поживилися у пана та в голови з писарем? Жид і забрав усе те собі; а нам ще понабивали... Ні! Станьмо краще такими людьми, як усі, — приймемось за роботу, удень будемо працювати... а ніч-матінка — і научить і скаже, де наше лежить... Добре?

— Добре, Чіпка! З завтрього я сам стаю на роботу, — годі волочитись! Скажу Петрові й Якимові... Будемо гроші заробляти...

— А я мирюсь з матір'ю, переводжу до себе... Скажуть люди: оханувся! то й добре... Будуть і гроші... А що то, брате, за сила гроші? Сказано: золото мур ламає! Чого тільки не зробиш за гроші... Ти думаєш, мене б били, коли б я був багатий?.. Чи одняли б були землю у мене, якби я мав гроші?.. Підсипав би яризиці п'ятдесят карбованців, як отой волоцюга... «Не займай моєї землі!.. Не одбирай її у мене!..» І не зайняв би... бог зна, що з мене тоді б вийшло... Був би я, може, досі жонатий; жив би хорошо, тихо, з людьми у ладу; годував би діток, як другі — от як Грицько... А то — мати... та рідна мати, що тебе на світ народила, — і та стала

тобі ворогом!.. Хіба воно легко то, Тимофію? Згадаю — серце розривається, душа болить... А все через ту землю... Хоч і не в землі, бач, сила... Ні!.. Земля — так собі: земля, та й годі!.. Та через землю я втеряв своє щастя, свою долю... втеряв... А коли б ти знав, коли б ти бачив, Тимофію, що то за людина така?! Ото вона сьогодні мені й снилася... Наче янгол, як свята душа, літала вона над моєю головою...

— Хто? — не розбираючи Чіпчиного марива, питає Лушня.

— Галя!.. Моя люба... найкраща над увесь світ...

— Яка Галя? — питає вдруге Лушня.

Чіпка схаменувся.

— Не знаю, — одказав і замовк.

— Чи не закохався, бува, та й не хвалишся?.. — допитується Лушня.

Чіпка не одмовив ні слова, тільки зітхнув, здержуючи дух, щоб Лушня не почув.

Довго мовчали обидва.

— Що з тобою таке: чи ти здужаєш, Чіпка?

— Нічого... Болить тільки усе... Побили сучі сини до живого тіла, — як печене болить...

— То ти б до знахарки пішов, щоб масті якої дала або зілля.

— Загоїться й так. А сліди хоч і зостануться, — то дарма: вони будуть нагадувати, щоб часом не забув!..

Довго ще вони між собою балакали, поки послули. А послули уже тоді, як стали другі півні кричати, на темному небі примеркали зорі, Волосожар на північній стороні догоряв і тремтів білувастим світом, а ясний місяць почав біліти, спускаючись насупроти за гору.